

Ивана З. Танасијевић¹
Кражујевац

АУТОБИОГРАФИЈА РЕЦЕПЦИЈЕ, СУНЦЕ ОВОГ ДАНА: ПИСМО АНДРИЋУ ВЛАДИМИРА ПИШТАЛА

Рад има за циљ да истражи различите аспекте конституи-сања постмодернистичке поетике романа *Сунце овог дана: писмо Андрићу* Владимира Пиштала. Видећи дело као заокружену пост-модернистичку поетику треће развојне фазе у оквирима националне књижевности, рад истражује све елементе који чине овај роман покушајем досезања коначног, „сверазумевајућег” жанра. Испитујући саму форму, како на макроплану, у оквирима епистоларног устројства, тако и на микроплану, кроз метанаративне пасаже и појединачну реченицу, рад сагледава Пишталов роман као свеобухватну надградњу традиције, како у смислу самих облика, тако и књижевних узора. С обзиром на то да *Сунце овог дана* за своју централну фигуру узима књижевни опус Иве Андрића, а будући да он представља само повод за разматрање васколиких културних, политичких и књижевних прилика једног доба, кроз перспективу Пишталовог тумачења Андрића испитиваћемо фигуру Жене, хероја и питање контрапункта, настојећи да укажемо на најзначајније тачке овога романа. Градећи свој дискурс на специфичном поступку креативно-херменеутичког писања, кроз укрштај личних, књижевних стремљења и Андрићевих поетичких начела, роман Владимира Пиштала представља једно несвакидашње дело, које, опирајући се свим строгим жанровским и поетичким одређењима, чини својеврсну биографију једног народа и културе.

Кључне речи: постмодернизам, жанр, традиција, херменеутика, аутобиографија, Иво Андрић, Жена, херој, контрапункт

Последње деценије двадесетог века, суочавајући се са новонасталим културним и политичким променама, новим контекстима и уметничким стремљењима уопште, показале свој специфични постмодернистички модус, идући укорак са светским трендовима, али и на особен начин прихватајући традицију претходних епоха. Ако се послератни модернистички дух испољава, пре свега, у односу на крхотине хуманитета, онда се књижевност постмодернистичког периода и поетике гради на односу према упоришним ентитетима културе и цивилизације, који више не стоје као чврсте поставке и утврђене категорије.

Доводећи под знак питања сваку строгу датост и сваки коначни облик, уметност у најширем смислу имаће посебан задатак – из нове,

1 tanasijevic.z.ivana@gmail.com

децентриране перспективе, без јасно постављених граница и утврђених вредности, проговорити о статусу историје, позицији моћи, границама жанрова и маргинализованих група, као и њихових истина у оквирима једне културе. Српска књижевност постмодернистичког периода и поетичке оријентације, иако знатно разуђена и шаренолика, покренуће скоро сва важна питања око којих се концентрисало и широко светско књижевно стваралаштво, проговоривши из једне померене позиције о значајним ентитетима националне културе.

Разликујући две поетичке струје савремене српске књижевности, Драган Бошковић их одређује као „ону која наставља кишовско-пекићевску парадигму и ону која наставља павићевски поетички модел” (Бошковић 2010: 143). С друге стране, Ала Татаренко, говорећи о специфичностима поетике, предочава три развојна периода, то јест три линије постмодернистичке књижевности. Делећи их, пре свега, у односу на имплицитну поетику, а мање према узорима на основу којих граде свој опус, Татаренко издваја протопостмодернизам, високи постмодернизам и специфични модус књижевности у настајању: post-постмодернизам (в. Татаренко 2013: 5–37).

„За прву фазу (шездесете и седамдесете године XX века) предлагемо одредницу *прошлойпостмодернизам*. Најзначајнији представници *прве генерације постмодерниста* сматрају се Данило Киш (1935–1989) и Борислав Пекић (1930–1992). У њиховим делима из шездесетих и седамдесетих година можемо пратити формирање парадигме која је осамдесетих година постала доминантна у српској књижевности.” (Татаренко 2013: 26)

Маркантна карактеристика овако конституисане књижевности, која ће створити погодно тле за даљи развој постмодернистичке поетике, свакако јесте специфична црта „критичке књижевности”. „Термин припада творцу ове концепције Предрагу Палавестри.” (Татаренко 2013: 27)

Другу фазу у развоју српске књижевности постмодернистичке оријентације краја двадесетог века чини генерација која је на књижевну сцену ступила осамдесетих година, бивајући одређена као „млада српска проза”, а која је тек касније:

„током деведесетих година, стекла име постмодерниста (Светислав Басара, Сава Дамјанов, Немања Митровић, Васа Павковић, Михајло Пантић, Радослав Петковић, Милета Продановић, Владимир Пишталло и други). [...] Иновативност своје позиције у поређењу са претходницима они виде у литерарној трансформацији постмодернистичких теорија, у коришћењу искуства радикалних експеримената авангарде, као и у сопственим формалним открићима. Усредсређеност ових прозаиста на формотворачке стратегије дала је право Добривоју Станојевићу да им надене име *формисти*.” (Татаренко 2013: 31)

Доминантна црта друге развојне линије српске књижевности постмодернизма свакако да јесте њена висока књижевна самосвест и испитивање граница форме, жанра, али и поигравање са традиционалним облицима стварања. Оно што овде видимо као значајно јесте чињеница

да ће доминантне личности друге фазе своју поетику формирати као представници млађе генерације, а да ће неки од њих своја најзначајнија остварења написати тек деценијама касније. Стога, фазу високог пост-модернизма не треба радикално одвајати и правити рез у односу на период који следи.

Трећа фаза, дакле, *post*-постмодернизам, представља, по нашем мишљењу, зрело доба и нешто другачије уобличену парадигму насталу осамдесетих година у оквиру представника „формиста”. Крај XX и почетак XXI века биће одређен конституисањем:

„критичке књижевности на новом уметничком нивоу. Представници линије *постмодернистичког критичизма* наследили су пак од *критичке књижевности* оријентацију на стварност и утицај на њу као један од главних циљева уметничког деловања. Користећи немиметичке моделе нарације, интертекстуалну игру, формалне експерименте постмодерниста, представници те линије подређују их идеји критичког приказивања друштва [...]” (Татаренко 2013: 35)

У оквирима овако конституисане поетике, појавивши се на књижевној сцени у периоду високог постмодернизма, наставивши свој књижевни рад у деценијама које су потом уследиле, Владимир Пиштало јавиће се као једна од најзначајнијих фигура српске књижевне сцене. Будући један од „најдоследнијих представника поетике *сажете имагинације* и *прозног поетизма* у савременој српској (постмодерној) прози” (Пантић 2003:166), Пиштало ће се указати као књижевна личност чије нам последње у низу романескно остварење може послужити као пример заокружене поетике и крајњих домета у преобликовању постмодернистичких визија XX века. Роман *Сунце овог дана: писмо Андрићу* Владимира Пиштала указује се, дакле, као заокружено дело постмодернистичке оријентације у контексту стремљења које Ала Татаренко дефинише појмом *post*-постмодернизма, што је постигнуто кроз поступак обједињавања наслеђа „критичке књижевности” и домета формалних иновација друге развојне фазе, на новом уметничком нивоу.

С обзиром на то да смо постмодернистичку књижевност одредили као разуђену:

„главне заједничке именитеље те прозе ваља тражити на плану *формалне стуркшуре* текста, да су ту они најучљивији и најизраженији. [...] Све је мање важан сам чин истраживања (експеримент по себи, разградња старих, постојећих модела), све важнији постаје покушај да се искуства формалних иновација, експеримената и разградње интегришу у нову, синтетичку Форму [...]. Постепена преминација конструкцијског начела, у крајњој линији је изражена и као даље усложњавање форме: ка новој форми [...], али, конституисање нове форме не намеће се као апсолутна негација старих, већ као њихова стваралачка надградња [...]” (Дамјанов 2012: 29)

Главна одлика нове књижевности и њених стремљења усмерена је, дакле, не ка експерименту као таквом, већ ка враћању на сам текст. Форма одавно није самодоволна, већ традиционални облик и његова

постмодернистичка надградња имају за циљ изградњу коначног, синтетичког облика. Формални израз, кореспондирајући са дубоком семантиком текста, а на тај начин и са референтним системом, представља један од значајних карактеристика нове литературе, па увид у жанровска питања постаје један од најзначајнијих сегмената истраживања овако конципиране књижевности.

Будући да је аутор основе свог књижевног стварања формирао већ у периоду „високог постмодернизма”, експериментисање жанром, али и свим поетичким начелима овако условљеним, биће једно од најмаркантнијих карактеристика Пишталове зреле поетике. Постмодернистичко наслеђе друге развојне фазе испољиће се стога у формалним карактеристикама романа *Сунце овог дана: писмо Андрићу*. Као заокружена форма зрелог „високог постмодернизма”, роман ће на плану књижевних облика испољити низ специфичности, чије ће сагласје изградити роман као јединствени жанровски модус.

Сунце овог дана: писмо Андрићу дело је епистоларне форме. Обликовање дискурса романа у форми писма није новитет сам по себи. Пут ка оваквом концептуалном одређењу отворио је још Доситеј Обрадовић својим романом *Животи и прикљученија*, након чега су и други аутори неговали овај облик нарације. Традиционална форма, међутим, у постмодернистичкој поетици Пишталовог романа преобликована је кроз низ формалних иновација, са циљем изградње јединственог формалног одговора.

Поводом статуса форме у књижевности Владимир Пишталов саопштава: „Форме су настале као израз потребе да се нешто каже, и мењају се када се та потреба промени.” (в. Пантић 1994: 179) Традиционална форма значајно је надограђена, измењена и измештена, а референтни систем Пишталовог романеског света један народ у најширем смислу речи и један књижевни опус као симбол културе. Стога, измештање епистоларне форме романа из устаљених конвенција осликава ауторску визију савременог света – измештеног, преобликованог, децентрираног, проговарајући притом и о судбини једног народа и културе.

Симптоматични моменат преобликовања и надградње традиционалне форме чини већ и манир подналова: *Писмо Андрићу*. „Дакле, *презиме* текста (поднасловна ознака) казује ништа мање од његовог *имена* – наслова дела: оно служи као поетички сигнал, као знак још једног корака у правцу тражења адекватне *Форме*” (Татаренко 2013: 121), па се отуд поставља питање семантике експлицитног жанровског одређења.

Традиционална епистоларна форма за основни циљ има постизање афективног дејства личне исповести, као и приснијег односа фиктивног света уметничког дела и реципијента. Овде се, међутим, само уобличавање форме, кореспондирајући критички са светом који нас окружује и културом једног народа, чини недовољним, а маркирање експлицитне одреднице собом носи и свакако сумњу у адекватност успостављеног облика, будући да је „знак још једног корака у правцу тражења адекватне *Форме*” (Татаренко 2013: 121).

Велике нарације, Лиотарове „велике приче” у постмодернистичкој поезији престају да буду центар интересовања, већ све значајније постају субјективне историје и личне приче: „Уздизати ‘приватно искуство до јавне свести’ [...] заиста не значи проширити субјективно; то значи изразити неразмрсивост јавног и историјског и приватног и биографског.” (Хачион 1996: 165)

Аутобиографски моменат Пишталовог романа, делови у којима сада „мало и лично (тј. микрокосмос!) садрже велико и опште” (Дамјанов 2012: 204) није само наговештен у метанаративним пасажима и лирским деловима романа. Експлицитно одређивање неразмрсиве везе између личног, аутобиографског и уметничког, писац јасно дефинише у случају самог Андрића:

„Када описујете фонтану, ви сте постали фонтана. Док је падала киша, били сте киша. У студеном ветру постајали сте ладољез и припијали се чвршће уз плот. Били сте каранфил и увлачили латиге да сакријете боју као да се никада нисте црвенели. У ритму којим се њише грмље препознавали сте исте жудње које вас покрећу. Федерико Фелини је рекао да би и филм који би снимео о столици био аутобиографски.” (Пишталово 2017: 68)

Позивање на Андрићеве принципе стварања, као и поткрепљивање тврдње о аутобиографском из света филмске уметности, није једино што нам даје за право да о *Сунцу овога дана* говоримо и као о својеврсном аутобиографском остварењу. Аутобиографски елемент, даље, можемо читати и из оцене целокупног разумевања Андрића у једној култури, али и личне исповести аутора:

„Ви, кога ни самог у животу нико није тачно оценио ни право схватио, преузели сте на себе обавезу представљања других. Писали сте за *све који су умрли несхваћени, без одроста, невиђени*. (Пишталово 2017: 29)

Читао сам вас толико да сам свој браћи својој досадио и голубу на јеловој грани.

Могоао сам као луди Тамил рећи:

– Ја сам то! (Пишталово 2017: 246)

Исписујући ове странице пролазио сам кроз митове своје културе, свога језика, свога живота.” (Пишталово 2017: 60)

Снажна аутобиографска компонента из које аутор тумачи Андрићево дело ставиће Пишталов роман у ред аутобиографије. Тако ће раније одреднице добити још једну експлицитну компоненту, усложњавајући питање формалне структуре. Осим тога, пишући о Андрићевом делу на један крајње лични начин, а сматрајући критике „оговарањима” (Пишталово 2017: 55), Пишталов свој роман даље дефинише:

„Ово је плес мисли на одређене теме.

Ово су приче о вашим причама.

Ово је цезирање севдалинки. [...]

Ово је роман тока свести писан кроз туђу свест.” (Пишталово 2017: 60)

У жанровском одређивању овог хибридног облика романескне форме, роман уз епистоларни облик, одређен кроз формално устројство и манир подналова, као и аутобиографски елемент, сада добија и одредницу романа тока свести. Ако се форма медијума указује недовољном за стварање везе ка једном свету, култури, а на крају и самом реципијенту, што је испољено у умножености жанровског одређења, онда већ на овај начин аутор проговара о суштинском расцепу савременог света. Измењено означено сада носи и измењени знак. Бивајући надграђен, мултиплицирањем експлицитних одредница, дело исповеда жанровску недовољност форме романа, будући да сваки наредни корак у његовом дефинисању додатно потврђује претходну недовољност и неадекватност.

У контексту неадекватности сваке форме да буде инструмент коначне исповести и модел обједињујућег, „синтетичког” жанра, Владимир Пиштало свој романескни свет гради на границама и укрштају, у традиционалној теорији, строго омеђених ентитета. Градећи дискурс на принципу „осмисла”, херменеутике и личног, афективног доживљаја, аутор ништи границе традиционалне поделе на теоријско и фикционално. На сличан начин књижевност XX века је испитивала обједињавање „креативне и херменеутичке димензије” (Дамјанов 2013: 175):

„Није то био тек пуки ларпурлартистички експеримент српских постмодерниста, то је био покушај радикалног проширивања граница књижевности и говора о њој, покушај да књижевност постане нешто Друго и Другачије – не напуштајући, ипак, суштину свога Бића.” (Дамјанов 2012: 175)

Израђујући, дакле, свој роман на преплитању фикције и херменеутике, аутобиографског, биографског и књижевнотеоријског, аутор нам пружа једно посве јединствено дело у оквирима савремене српске књижевности. Признајући једино укрштаје рационалног/интелектуалног и фиктивног/емоционалног, читамо:

„Моје познавање материје није површно. Али знање није овде највећа врлина, већ мисао и осећај. Ја их у детињству нисам разликовао. *Осмисао*. Тако сам их називао. Осећао сам кроз мисли и мислио кроз осећања. Ако ми није била јасна разлика између осећања и мисли, можете мислити колико су ми значиле разлике између приче, есеја, романа, писма...” (Пиштало 2017: 54–55)

Дакле, непризнавање граница жанра, мисаоног и емоционалног аспекта, сачиниће један сложени дискурс конституисан од значењских слојева, који у сваком новом контексту, са сваким другачијим „осмислом”, остварују ново значење, као легитимно и значајно. Аутор ће се тако кроз читав роман кретати у структури метанаративних пасажа, које никада неће имати нити чисто књижевнотеоријски, нити пак строго аутобиографски карактер:

„Реалиста је енумератор предвидљивог и постојећег, безмало полицијски достављач. Зато је то омиљени књижевни правац наздравичарских трибина и комемораторских облетница. Када год у том контексту помену вас, Иву Андрића, ја се осећам као да сам се обрео у комедији замене личности.” (Пиштало 2017: 73)

Тражећи адекватну форму, како на макронивоу, у оквирима жанра, тако и на микронивоу, у оквирима метанаративних пасажа, роман Владимира Пиштала даље тежи да пронађе и успостави онај облик који недостаје да се превлада расцеп и, коначно, успостави облик за којим трага књижевност почевши још од авангардних експеримената.

Микроплан значењски усложњава дело, кроз гномску конципираност појединачне реченице. Велике и важне истине, дате кроз „мало и лично”, изнедриће високо семантизовану структуру романа: „И то је било лепо јер је било далеко, а сваки прави поезију од онога што нема.” (Пиштало 2017: 24) „Можда у томе и јесте јунаштво – да се буде а да се не изгледа.” (Пиштало 2017: 197) Пишталов роман на микроплану постиже, дакле, снажно семантизовани текст, који усложњавањем, како структуре, тако и значења, надградњом традиционалне форме, тежи достизању идеалног медијума способног да изговори потпуну исповест, што је осујећено на строго жанровском плану. Осим тога, будући да „основна особина Пишталовог стила, без икакве сумње, јесте особена поетска асоцијативност” (Пантић 1994: 180), *Сунце овога дана* представља и дискурс бројних алузија, захтевајући домишљатог, активног, књижевно образованог читаоца. Интерактивна интенција аутора има два плана.

Први план који захтева активно учешће читаоца препознаје се у алузијама, које треба одгонетнути, а, пре свега, у вези са латентном еротичношћу појединих пасажа:

„Када кажемо *бркови* или *пушке* за војнике или *једра* за бродове, то је синегдоха. Уобичајена увреда за жену је синегдоха.” (Пиштало 2017: 47)

„Да ли вас је збуњивао лети вртлог голих женских удова. Да ли сте пожелели да додате шлаг на те белине?” (Пиштало 2017: 123)

Други облик асоцијативне компоненте представља знатно захтевнију интеракцију. Наиме, мрежа коју граде цитати Андрићевог опуса нису увек цитатно и одређени, већ, попут нараторолошке технике доживљеног говора, Пиштало употребљава цитате, али без промене наративног нивоа. На овај начин и на микроплану реченице постигнут је неразмрсиви ток свести два аутора и његова развојна линија:

„У вашој визији вечери Стамбол био је ватромет застао у полету. У том граду свитање је такво да небо порумени и сиђе на земљу и има га за сваког.” (Пиштало 2017: 92)

„А како је свитање у Стамболу! Казати се не може. То нит’ сам прије тога видео нит’ ћу икад више видети. [...] Небо порумени па сиђе на земљу; има га за сваког, за богата и за сиромаша, за султана и за роба и хапсеника.” (Андрић 1981: 123)

Поступак грађења читаве једне мреже асоцијација, дијалога и преплитања изградиће, дакле, на најосновнијој јединици дискурса један наджанровски модел, покушај трагања за адекватним обликом наратије.

С друге стране, Пишталов роман за своју основну тему узима политичке прилике и културу балканских народа, стављајући у средиште

свога романа традицију. Тако семантички одговор на расцеп савременог света и превладавање оваквога стања аутор тражи у културној традицији оличеној у фигури Иве Андрића: „Наш живот живљен по инерцији је као воз који је отишао без путника. Немамо коме да се пожалимо, па ћемо се пожалити вама, као што су се дивљаци жалили светим прецима.” (Пиштало 2017: 204) Тако једна од најзначајнијих фигура српске културе постаје кључна тачка разумевања поетике Пишталовог романа, будући да постаје симбол традиције, једине способне да превлада песимистично стање савременог света.

У свом познатом есеју „Традиција и индивидуални таленат” Т. С. Елиот, говорећи о појму традиције каже:

„Она се не може наследити, а ако вам је потребна, морате је стећи великим трудом. Она на првом месту обухвата осећање историје [...]; а то осећање историје не само онога што је прошло у прошлости, већ и што је садашње у прошлости; осећање историје присиљава човека да не пише прожет до сржи само својом генерацијом, већ са осећањем да читава европска литература почев од Хомера и у оквиру ње читава литература његове сопствене земље истовремено егзистирају и истовремено сачињавају један поредак. Такав историјски смисао, што значи смисао за ванвременско као и за временско узето заједно јесте оно што једног писца чини традиционалним.” (Елиот 1963: 34–35)

Роман *Сунце овога дана* Владимира Пиштала за упоришну тачку своје поетике узима, дакле, традицију – опус и биографију једног од најзначајнијих српских књижевника XX века. Аутор свесно, критички, преузима традицију, обједињујући Елиотово „садашње у прошлости” и контекстуализујући га са актуелним питањима. Андрић, као централна фигура, представља ону традицију која је свесно и критички промишљена, кроз призму крајње личне рецепције, али и далеко шири контекст. Писац романа *На Дрини ћуприја* указује се као жижна тачка преплитања и симбол политичких, књижевних и културолошких прилика једног простора, што и сам аутор у тексту маркира: „Ово није роман о једном човеку, већ о једној култури.” (Пиштало 2017: 55) Стога, Пишталово тумачење Андрићевог дела у својој целини, кроз тумачење централних поетичких елемената, изградиће семантичку платформу целокупног дела.

Фигура жене представља једну од најдоминантнијих поетичких конституената Андрићевог опуса, па положај женске фигуре у роману *Сунце овога дана* Владимира Пиштала, стога, незаобилазна је тачка на путу разумевања ауторове визије за свеобухватном истином и биографијом једног опуса/народа/културе. У Пишталовом разумевању Андрића жена јесте симбол васколиког света. „Сверазумевање” жене постаје у овом контексту крајњи покушај успостављања основних принципа на којима почива свет. Видећи женски принцип у целокупном опусу свога главног јунака, Владимир Пиштало, градећи дискурс поново на граници биографског и херменеутичког, поводом Андрића саопштава:

„Удовички син, били сте тајни савезник жена у грубом свету. Били сте склони интуитивном и љубавничком дивљењу женском принципу. Ваша посвећеност ишла је до високостепене идентификације. Сфинга је питала Едипа шта је то што ујутро иде на четири ноге, у подне на две а увече на три. Ваш одговор је:
Жена.” (Пиштало 2017: 134–135)

Фигура жене, на тај начин, постаје универзални модел целокупног човечанства, јер преузима на себе метафору животног циклуса, бивајући симбол – како рођења, тако и живота, али и смрти. Међутим, уздизање жене/женскости/женског принципа на свеопшти принцип хуманитета у Пишталовом тумачењу Андрића, не представља пуки гест уздизања на пиједестал.

Наиме, у контексту овако структурираног дискурса, Жена постаје симбол хуманитета, садржећи у себи све оне принципе на којима почива култура познате цивилизације. Жена постаје крај и почетак свега, постаје симбол стварања и уметности, трачак оностраног:

„Жене су свуда у вашем делу. Ви гледате жене са таквом усредсређеношћу да се интуитивно претварате у оно што гледате. Ви улазите у женски крвоток и течете у времену њиховим темпом. Гледате ствари око себе очима мудрице, препуштате се ћутњи. И као да се у тим медитивним затишјима сећате да сте једном – пре него што сте напустили мајчино тело – и сами били жена. [...] Мајка је била први предео. Посредством умирујућег гласа који је све објаснио, она се претворила у матерњи језик.” (Пиштало 2017: 128)

Бивајући, дакле, почетак и искон Бића, фигура Жене у Пишталовом тумачењу аутора „Маре Милоснице” и „Аникиних времена”, израста у симбол уметности, оностраности, рађања материје, матерњег језика, књижевности саме. Будући да је за Владимира Пиштала Андрићев опус само повод за промишљање свих друштвених и културолошких аспеката, жена се у том контексту указује као метафора друштва и културе.

У плејади женских ликова Иве Андрића чини се да централно место заузима управо она одсутна. Поетика одсутности значајна је карактеристика пишчевог опуса (в. Танасијевић 2012: 257–266). Стога Јелена, жена које нема, постаје у Пишталовом дискурсу светлост сама: „Ви сте били зависник од светлости, од женске светлости. Од тога је била направљена Јелена.” (Пиштало 2017: 158)

У идејној линији промишљања улоге Жене, будући и код Андрића и код Пиштала стављена у контекст светлости, семантика мотива указује се као значајна за целокупно разумевање романа *Сунце овога дана*. Наиме, Сунце/светлост представљају лајтмотив романа који је предмет наше анализе, јасно дефинисан већ у наслову дела. Сунце и светлост протежу се кроз читав роман, али оно што је у идејној линији истраживања значајно јесте да опис светлости, у зависности од контекста, мења своја својства, постајући тако индикатор и пишчевих осећања на одређену тему. Тако у оквиру Андрићевих „прозора”, жижних тачки пишчевих уплива у књижевни свет, будући контекст афирмативан, Пиштало записује да

„квалитет светлости је леп. Сваки дан је као јаје са три жуманца у столећима јула.” (Пиштало 2017: 40) С друге стране, говорећи о колонизацији Босне и о недаћама тако устројеног живота, светлост се указује као дар који не припада овој причи:

„Драги Иване,

Са скромношћу вам нудим и изливам за вас сунце овог дана:

Седмодневна магла легла је на прозоре, легла је и на душе иза прозора. Београд траје у свим нијансама сиве.” (Пиштало 2017: 226)

Дакле, светлост Пишталовог романа задобија своје карактеристике у односу на „обојеност” приче коју аутор казује, а Жена, будући неодојива од контекста светлости, представља онда индикатор друштвених, политичких и социјално-патолошких феномена. Ако је светлост синоним за перспективу, а Жена светлост сама, онда су Андрићеве Жене за аутора *Сунца овога дана* ништа друго до један угао гледања на свет. Доведена у контекст светлости као такве, судбина Жене постаће, стога, метафора друштвених појава и културолошких прилика једнога поднебља.

У оквиру женских ликова Андрићевог опуса, које разматра Пишталов роман, Аница представља најснажније утемељену фигуру. Говорећи о жртви злостављања од стране двоструко структуриране личности свога мужа, испоњене у односу на приватни, односно јавни простор живота, жена и њена судбина постају индикатор патологије самога друштва. Лепота и плодност симболизовани кроз Аницу и њена потлаченост у тајном испољавању силе, моћи „фашизоида”, кроз став друштва, даће једну симптоматичну визију. Положај жене у Пишталовој интерпретацији Андрића никако није положај жене саме, већ угао гледања на друштво, па ће Аница постати симбол уметности и културе, немоћних пред позицијама моћи, лишених естетских мерила:

„Он је објашњавао да је наступ чувеног балетског играча Крајевског, у ком је на толико уживала те вечери, у ствари млак и немушки. Пре свега, тај балетан не зна како заљубљени човек прилази принцези. [...]

– Ах, не био им ја диригент и балетмајстор! Не би код мене било... оног кобајаги скакућања хој цуи... имали би сви мени да стије на њрстима и да се врше док им крвави светилаци не почну да скачу...

Шта за фашизоида може бити естетика ако не, на страху заснован, умногостручени ред?” (Пиштало 2017: 2017)

С обзиром на то да Жена у поетици Иве Андрића, али и Пишталовог романа, бива одређена светлошћу, као угао критичког гледања и нова перспектива, значајним се указује промишљање светлости у континуитету древних веровања:

„Драги Иване,

Интересантно је да су богови сунца углавном мушки: сумерски Уту, семитски Шамаш. Словенски Сварог. Код Грка некад Хелије некад Аполон. Будизам чисте земље представља Буду бескрајне светлости са сунчевом круном. Соларне митологије истичу везу између светлости и свести. Свевидеће око представља правду.” (155)

Дакле, иако Жена представља Светлост, позиција моћи, која ту Светлост контролише и условљава, дата је у мушком облику. Стога бисмо у овако постављеним аргументима могли видети метафору о Жени, као најопштијем принципу хуманитета, која је, међутим, увек скрајнута и маргинализована. На тај начин роман изграђује визију о друштву као пролонгираном обрасцу друштвених неједнакости и опште дехуманизације.

У том смислу, једну од најмаркантнијих тема у роману Владимира Пиштала представља и разматрање позиција моћи и неправедно устројеног друштвеног система. Надградња традиционалне форме у виду интертекстуалног слоја других уметности, манир је познат још добу „младе српске прозе”: „У овом контексту треба истаћи, и покушај интензивирања низа текстуалних димензија која традиционална проза запоставља: графичке, визуелне и т. сл., а које млади писци желе максимално естетски активирати.” (Дамјанов 29–30) Тема неједнакости, снажно актуелизована, биће представљена интертекстуалним, графичким средствима, ауторовим наслеђем периода „високог постмодернизма”.

Појам контрапункта Андрићеве прозе, као и свеколике културе и неједнакости друштвених односа, надграђујући даље форму свога остварења, Пиштало представља кроз графичка средства. Тако амбиграф/ амбиграф, као „симбол који се може читати на обе стране” (Пиштало 2017: 78), носи снажну симболику. За аутора усложњавање форме, осим поигравања миметичким средствима у крајње немиметичкој форми, има за циљ да овај поступак пренесе, како на план разумевања „несхваћеног” Андрића, тако и на план читавог једног друштвеног система:

„Сви аргументи на овом свету функционишу по истом принципу, па избор фигуре и позадине одлучује шта се мора уочити и шта се може занемарити. Неко има друштвену моћ да каже: „Запазите ово!”

Неко има друштвену моћ да одмахне руком и каже: „Ово није важно!” У том одмахивању руком је срж историје. Ако неко тако одмахне према вама, ви ћете постати *невидљиви човек*.

Када ускратимо светлост – предмет не постоји. Када поклонимо пажњу – аргумент постоји.” (Пиштало 2017: 79)

Пиштало, дакле, целокупне друштвене односе, уметност и културу посматра из перспективе контрапункта, у коме позиције моћи, својим одлукама, селектују садржаје, креирајући на тај начин „видљиви” свет, на рачун „невидљивости” осталих позиција. Таква селекција, на најширем плану, најјаснији је индикатор неправедно устројених друштвених система о којима роман проговара:

„Охрабрени смо да наслутимо да се видљивост једних ствари одражава по цену невидљивости других. Задатак пропагандне киклопизације је да емоцијама заустави мисао. Само једна страна приче мора бити сагледана детаљно и нијансирано. Људи на другој страни нису ни потенцијално компликовани. – Добро сте поделили свет – записали сте ви. – Па се рађамо са унапред спремним улогама, ви светлим а ми тамним.

Неко има друштвену моћ и средства да каже: гледајте Грал! [...]

Систем је тако направљен да тамна лица жртва заувек остану у сенци.” (Пиштало 2017: 220)

Сводећи целокупну историју света на контрапункт, Пиштало некијевним и надтеоријски средствима проговара о целокупном постмодернистичком поимању света и историји као конструкцији, будући да „постмодерно писмо историје и књижевности научило нас је да су и историја и фикција дискурси” (Хачион 1996: 157)

У интерпретацији Владимира Пиштала, Андрић читаво своје дело гради кроз контрапункт: „Он се претворио у фигуру. Њу је гурнуо у позадину.” (Пиштало 2017: 145) „Ваши ставови се изражавају као контрапункт.” (Пиштало 2017: 166) Будући да осветљава управо личности и садржаје којима су велике наравије одузеле видљивост (Писали сте за све који су умрли несхваћени, без оцроста, невиђени.” (Пиштало 2017: 29)), стављајући у позицију фигуре све оне „несхваћене”, опус Иве Андрића дао је једну нову перспективу људскога живота, дајући глас маргини, што је за аутора *Сунца овог дана* највећа вредност уметности као такве. Ако центри моћи, „богови сунца”, условљавају друштвене позиције, онда контрапункт у уметности има супротно дејство – моћ да осветли приче друштвено маргинализованих личности и садржаја, што је уједно једна од кључних поставки постмодернистичке поетике.

Будући да су књижевне теме само повод критичког промишљања целокупног друштва, снажна компонента постмодернистичке ангажованости романа актуелизује питање контрапункта, довођењем у везу са политичким приликама Европе и позицијом балканских народа:

„Шта представља Европска унија која долази за њим? Још један контрапункт? Још једно хармонизирање опречних тема? Још једно превазилажење ограничености? Још један љубавни загрљај са антимајеријом?” (Пиштало 2017: 238)

„Колонијални Биро за глобалну перцепцију није ауторизовао наше очи. Ипак, тако нам ствари изгледају под сунцем овог дана. Тако 'друга половина света живи'. Већа половина. То су *невидљиви људи*. То су црни ликови из амбиграма. [...] О природи колонијализма није још речена задња реч – плашим се да су и западне и јужне балканске државе ближе том жељеном или нежељеном статусу него што би желеле да знају.” (Пиштало 2017: 241)

Видећи државе балканских народа и позицију Европске уније као својеврсни контрапункт, аутор указује на суштинску неравноправност. Политички контекст, у коме позиција и перспектива балканских народа није „ауторизована”, већ представља „неосветљени” део амбиграма, за Владимира Пиштала представља индикатор колонијалних односа: „Живимо у неоколонијалном времену, фантомских болова империје и носталгије за расизмом.” (Пиштало 2017: 204) Снажно начело ангажованости, преко теме контрапункта у књижевности, произвело је једну слику политичких и културолошких прилика савременог доба, потврђујући основно поетичко начело романа, по коме „ово није роман о једном човеку, већ о једној култури.” (Пиштало 2017: 55)

Пишући роман о „једној култури”, „кроз туђу свест”, аутор *Сунца овог дана* још једну од кључних позиција свога дела поклања питању хероја Андрићевог опуса. Јунаци/симболи Андрићевог књижевног света за Владимира Пиштала представљају константе, парадигме људи и појава, трајне универзалне вредности, које далеко надилазе синхронијски контекст:

„Прошла је Југославија, комунизам, национализам а ви сте ту. Прошли су Цинцар-Марковићи и Родољуби Чолаковићи и Туђмани и Милошевићи, а Ђоркан је остао.” (Пиштало 2017: 166)

„Четири стотине година након што је направљена, на Дрини ћуприја је стављена на коначну пробу. Две хаубице са Паноша десет дана су је тукле, једномерно и стално. Гранате су одскакале о глатке стубове и експлодирале у ваздуху. Шрапнели су се одбијали од ограда као зрна града.” (Пиштало 2017: 265)

Контекстуализована прошлост, фиктивна или пак стварна, суочена са дехуманизованом перспективом, у фигури Андрићевих хероја/симбола односи победу. Андрићеви хероји стога тумаче се као парадигма онога трајног и непобедивог у једној култури, смештајући на тај начин књижевност и традицију у најопштијем смислу у позицију чувара вредности на којима почива хумани свет.

Поглавље „Монструозни хероји” Пиштало започиње речима: „У класичној Грчкој херојем нису сматрали некога ко је добар већ онога ко је изузетан.” (Пиштало 2017: 169) Већ само сагласје наслова и прве реченице говори о томе да, парадоксално, Андрићеви хероји нису носиоци хуманитета, они су „монструозни”, а опет изузетни – у апсолутној негацији афирмативних вредности, а ипак хероји у правом смислу речи. Наизглед парадоксалност ове две слике своје оправдање налази у чињеници да хероји о којима роман говори, методом андрићевског контрапункта, за фигуру узима „монструозне” појаве, не би ли осветлио позадину: „Ви никад нисте сумњали да изузетност постоји, само сте знали да се то плаћа. И знали сте да долази у неочекиваним облицима.” (Пиштало 2017: 171)

Иако не увек и носиоци позитивних вредности, сви Андрићеви централни ликови су хероји. Главна јунакиња, својеврсни центар моћи приповетке „Аникина времена”:

„могла је да покаже мушкарцима шта она може да уради са њиховим редом (у који је сумњала, као у помпезну мушку брбљарију). Аника је постигла да се тај ред не односи на њу.

Није ли то дефиниција изузетности, проклетства, нељудскости хероја?” (Пиштало 2017: 173)

Међутим, иако портретисана у духу дехуманизације хероизма, Аника није најснажнија потврда Пишталове тврдње. Мустафа Маџар, најдрастичнији симбол за зверства почињена Човеку, за Пиштала је можда највећи херој Андрићевог књижевног света. Свестан јеретичког призива свог става, аутор каже: „Главна тврдња коју овде желим да изнесем, који ће многи критиковати, је да Мустафа Маџар није лажни јунак. Он је прави јунак.” (Пиштало 2017: 184) Метода контрапункта овде добија свој

најпотпунији и најексплицитнији облик, кроз објашњење овог крајње дехуманизованог херојства:

„Монструм-убица! Од тога нема горег. У босанском фаталистичком универзуму он мора да *што буде да што не бисте били ви*. Размишљајући у том кључу може се учинити да страшни црни Маџар, који убија и мучи људе, подноси и некакву жртву за човечанство, носећи улогу грознију од осталих, коју нико други не би понео.” (Пиштало 2017: 185)

Мустафа Маџар представља правог хероја, будући да, сходно античком разумевању овога појма, његова изузетност јесте оно што га ставља у такву позицију. Индивидуална способност једне личности да понесе улогу какву нико други не би био у стању да понесе, иако у сукобу са свим принципима цивилизације, хуманости и морала, чини Андрићевог јунака истинским херојем. За аутора *Сунца овог дана* хероизам Андрићевог јунака произилази из изузетности положаја, који подноси немерљив терет „монструозног” живота, штитећи на тај начин, парадоксално, „позадину” од такве врсте егзистенцијалног искуства.

Будући да се у Пишталовом роману херојем, дакле, именује онај који на себе преузима одређену улогу, штитећи тако друге тегобног искуства таквога положаја, у ауторовом промишљању једног опуса/народа/културе позицију највећег хероја задобија, нико други до Иво Андрић. Изузетност свога књижевног узора Пиштало види у целокупном пишчевом личном и уметничком животу, где његови јунаци, кроз њега самог, представљају највећи домет овако схваћеног херојства.

Већ на почетним страницама аутор *Сунца овог дана*, говорећи о централној фигури романа, исповеда својеврсну запитаност пред позицијом лика и дела Иве Андрића у оквирима српске културе:

„И није ми јасно.

...Није ми јасно како то да људи увек говоре о вашој лукавости а никад о вашој доброту. А кад год ми нешто није јасно претпоставим да су у питању близанци. [...]

Знам да је једном има Глупост.

Другоме Зло.” (Пиштало 2017: 30–31)

Маркирајући критички приступ пишчевом опусу као континуитет (не)намерног исклизнућа у тумачењу дела („Оно што су критичари писали о вама личило ми је на куле од клишеа...” (Пиштало 2017: 248)), осврћући се и на низ негативних оцена личних поступака самога Андрића („људи увек говоре о вашој лукавости” (Пиштало 2017: 30–31)), Владимир Пиштало излаже тезу о узроцима таквога стања, пролонгираног у оквирима књижевне и теоријске мисли:

„Ваше (сада већ универзално) непопуларно мишљење било је да су Срби, Хрвати и Муслимани један народ.” (Пиштало 2017: 98)

„Преузели сте улогу која компликује ствари међу зараћеним идентитетима. Били сте нежељени мост.” (Пиштало 2017: 99)

„А јерменска пословица каже:

Не буди мост да не би по теби газили.” (Пиштало 2017: 102)

Видећи, дакле, свој књижевни узор као „нежељени мост”, као ону тачку која постаје симбол једне мултинационалне културе, подносећи сву тегобност коју таква позиција собом носи, Иво Андрић за Владимира Пиштала добија посебно место. Стављајући себе у својеврсну позицију какву нико други не би понео, постајући нежељена спона, носећи у себи све карактеристике својих јунака, изводећи „јуначка дела” у литератури, Иво Андрић израста у правог хероја једнога народа, али и културе:

„Ви сте носили довољан терет мрака да опишете Мустафу Маџара. [...] Упознали сте самодеструктивни понос који је мучио Анику. Ви сте имали довољно Ђерзелезове гаргантуовске једноставности да бисте оживели овог архетипског Босанца. [...]

С муком и тугом се изводе јуначка дела, у животу и литератури.

Са тугом са светом.

Муком са собом.

Приближили сте нам Маџара. Ђерзелеза. Анику.

Ми смо били они.

Кроз вас.

А како је то било бити ви?” (Пиштало 2017: 189–190)

Конституишући *Сунце овог дана: писмо Андрићу* на границама херменеутичког и креативног, на запитаности пред недовољношћу и неадекватностима конвенционалних жанрова, структуришући дискурс заплетених односа метанаративних пасажа, гномског и прикривене цитатности, Владимир Пиштало, на формалном плану, изграђује једно јединствено дело, самосвојног жанровског утемељења, по својим донетима значајно у оквирима савремене српске књижевности. Усложњавајући свој роман кроз визуру личног, биографског, књижевног и актуелно-политичког, писац пише својеврсну аутобиографију једне рецепције, а уједно и биографију једне културе, народа, једног поднебља, са традицијом као тачком превладавања расцепа савременог света. Сажимајући наслеђе „високог постмодернизма”, жанровских експеримената, као и ангажовано усмерење „критичке књижевности”, роман представља заокружено дело зреле постмодернистичке поетике. А указавши се као још једно дело у низу Пишталове поетике у којој „нема аподиктичности: ништа није заувек утврђено” (Пантић 1994: 185), *Сунце овог дана* представља репрезентативно дело савремене српске књижевности, увек отворено за нова и другачија читања.

Литература

Андрић 1981: И. Андрић, *Проклећа авлија*, Београд: Нолит.

Бошковић 2010: Д. Бошковић, *Заблуде модернизма*, Београд: Службени гласник.

Дамјанов 2012: С. Дамјанов, *Шта то беше српска постмодерна?*, Београд: Службени гласник.

Елиот 1963: Т. С. Елиот: *Изабрани шекспирови*, приредио Јован Христић, Београд: Просвета.

- Пантић 1994: М. Пантић, *Александријски синдром II: огледи и критике о савременој српској прози*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Пантић 2003: М. Пантић, *Александријски синдром 4: огледи и критике о савременој српској прози*, Београд: Просвета.
- Пиштало 2017: В. Пиштало, *Сунце овог дана: писмо Андрићу*, Нови Сад: Агора.
- Танасијевић 2012: И. Танасијевић, „Проблем идентитета у Проклећој авлији Иве Андрића”, у: *Наслеђе: часопис за књижевност, језик, уметност и културу* / главни и одговорни уредник Драган Бошковић, број 21, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Татаренко 2013: А. Татаренко, *Поетика форме у прози српског постмодернизма*, Београд: Службени гласник.
- Хачион 1996: Л. Хачион, *Поетика постмодернизма: историја, теорија, фикција*, превели Владимир Гвозден, Љубица Станковић, Нови Сад: Светови.

Ivana Z. Tanasijević

AUTOBIOGRAPHY OF THE RECEPTION, “THE SUN OF THIS DAY” BY VLADIMIR PIŠTALO

Summary

The paper aims to explore various constitutional aspects of the postmodernist poetics in the novel “The Sun of this Day” by Vladimir Pištalo. Seeing the work as a rounded postmodernist poetics of the third developmental phase within the framework of national literature, the work explores all those elements that make this novel an attempt to reach the final, “all-understanding” genre.

Examining the form itself, both on the macro plan, within the epistolary structure, and on the metanarrative passages and singular sentences, the paper observes Pištalo’s novel as a comprehensive upgrade of the tradition, in terms of the forms, as well as the literary role models.

In mind that “The Sun of this Day” takes Ivo Andrić’s literary opus as its central figure, and since he represents only the cause for considering a wide-ranging cultural, political and literary circumstances of one era, through the perspective of Pištalo’s interpretation of Andrić we will examine the figure of a Woman, hero and a question of counterpoint, trying to emphasize the most significant points of this complex novel.

By building its discourse on a specific procedure of creative-hermeneutic writing, through the intersection of personal, literary aspirations and Andrić’s poetic principles, Vladimir Pištalo’s novel represents an unusual work, which, resisting strict genre and poetic definitions, makes an unique biography of one nation and culture.

Key words: postmodernism, genre, tradition, hermeneutics, autobiography, Ivo Andrić, Woman, hero, counterpoint.

Примљен: 2. априла 2019. године
Прихваћен: 5. септембра 2020. године